

La propaganda francesa a Barcelona durant la Primera Guerra Mundial

Eliseu Trenc
Université de Reims
eliseotrenc@noos.fr

RESUM

En un país neutral com era Espanya, la propaganda francesa només podia ser cultural, per això es privilegià una sèrie d'esdeveniments d'aquest tipus que van culminar amb l'Exposició d'Art Francès de Barcelona la primavera de l'any 1917, que va estar envoltada d'una vertadera temporada cultural francesa, amb concerts i conferències. Nogensmenys, a Catalunya, aquesta política de propaganda es va complicar, d'una banda, a causa de divergències entre els diplomàtics parisencs i els homes polítics francesos de la Catalunya del Nord i, d'altra banda, per culpa del Govern de Madrid, que veia, en molts dels actes de propaganda francesa a Barcelona, un encoratjament al separatisme català. Els actes de simpatia dels catalans envers França es fonamentaven precisament sobre la possibilitat que, en cas de victòria dels aliats, les petites nacionalitats europees oprimides es podrien alliberar, però aquesta esperança desaparegué ràpidament al final de la guerra, ja que la França jacobina preferí conservar bones relacions amb el Govern espanyol de Madrid, en lloc d'afavorir els desitjos d'autonomia o d'independència dels catalans, que van donar suport a França durant la contesa.

Paraules clau:
Barcelona; Primera Guerra Mundial; propaganda francesa

ABSTRACT

French Propaganda in Barcelona during World War I

As Spain was a neutral country, French propaganda could only be cultural, which is why priority was given to a series of cultural events which culminated in the Barcelona Exhibition of French Art in the spring of 1917, along with a whole season of French concerts and lectures. In Catalonia, however, this propaganda policy was complicated due to the differences of opinion between Parisian diplomats and French politicians from Northern Catalonia and the opposition of the government in Madrid, which viewed many of these French propaganda events as encouraging Catalan separatism. Catalan displays of friendship towards France were in fact motivated by the possibility that in the event of an allied victory, oppressed European national minorities could break free, although any hope of this soon vanished at the end of the war, as the French centralists preferred to maintain a good relationship with the Spanish government in Madrid rather than privilege any desires for the autonomy or independence of Catalans, who had been France's staunchest supporters during the war.

Keywords:
Barcelona; World War I; French Propaganda

En un país neutral durant la Primera Guerra Mundial, com era el cas d'Espanya, la propaganda francesa només podia ser cultural. Els francesos es van adonar molt ràpidament que hi havia dues missions primordials: d'una banda, canviar l'opinió pública espanyola favorable als alemanys, sobretot entre els catòlics conservadors, l'exèrcit i els partits de dretes, i, d'altra banda, combatre la potent propaganda alemanya que s'exercia sobretot a la premsa, amb un reforçament de la propaganda francesa. Enfront de la premsa francòfila, representada per les revistes *L'Esquella de la Torratxa* i *La Campana de Gràcia*, com també els diaris *El Poble Català*, *El Diluvio* i *La Publicitat*, hi havia una premsa germanòfila ben activa, amb els diaris *El Correo Catalán*, *La Tribuna* i *El Día Gráfico*¹. Nogensmenys, de cara a Catalunya, aquesta política de propaganda es va complicar molt, d'una banda, a causa d'una divergència entre els diplomàtics parisencs i els homes polítics francesos de la Catalunya del Nord i, d'altra banda, per culpa del Govern de Madrid, que veia, en molts dels actes de propaganda francesa a Barcelona, un encoratjament a l'autonomisme català. Abans, però, de parlar de les iniciatives franceses de propaganda, cal mencionar que la majoria dels catalans, particularment els artistes i els intel·lectuals, eren aliadòfils i van voler expressar llur simpatia pel país gal mitjançant uns quants esdeveniments, pensant també que això afavoriria el reconeixement de llur singularitat, de llur nacionalisme.

Actes de simpatia dels catalans envers França

La primera manifestació pública d'aquesta simpatia és el *Manifest dels Catalans*, del 26 de

març de 1915, signat per molts artistes i intel·lectuals, que afirmava la fraternitat i la unitat espiritual entre Catalunya i França²:

La simpatia nostra [...] no podia mancar a la França veïna de Catalunya per la terra i per l'ànima, on Pirineu enllà, tenim gent de la nostra raça, de la nostra sang, de la nostra llengua. Pel seu triomf fem vots cordials des de la terra de Catalunya, a la qual la mar llatina recorda tothora quin és el seu lloc.

La segona, la celebració dels Jocs Florals de Barcelona el 2 de maig de 1915, en els quals les obres d'Apel·les Mestres són un bon exemple d'art compromès, amb la seva cèlebre composició *No passareu* i el discurs del president dels Jocs, Josep Pin i Soler, qui, després d'haver evocat el «martiri» de Bèlgica ocupada pels alemanys, una petita nacionalitat que passa per les mateixes adversitats per les quals va passar antany Catalunya, conclou amb l'esperança que els llorers de la victòria coronin el front dels que lluiten pel triomf del dret sobre la força, és a dir, França, Bèlgica i també Catalunya respecte a Espanya. Aquest sentiment aliadòfil no passà inadvertit als ulls dels francesos, com es pot veure a l'opuscle *La Barbarie allemande flétrie aux Jeux Floraux de Barcelone de 1915*, publicat a Tolosa de Llenguadoc el 1915, que reproduïx diversos textos dels Jocs Florals, particularment el discurs del president Josep Pin i Soler, traduït pel bisbe de Perpinyà, Msgr. Juli Carsalade du Pont.

L'altre gran esdeveniment francòfil fou l'expedició d'una important delegació de 60 personalitats, polítics i intel·lectuals, a Perpinyà del 12 al 14 de febrer del 1916, amb l'objectiu d'afirmar, al ple de la guerra, la seva simpatia

per França i d'anar a visitar els ferits, ja que els Pirineus Orientals havien esdevingut, durant la guerra, un centre sanitari important. Hi va haver banquets, discursos, visites, Apel·les Mestres hi va llegir la seva composició *No passareu* i Àngel Guimerà hi va rebre la Legió d'Honor de mans del *préfet*. Nogensmenys, tal com veurem en altres casos, els catalans del nord s'havien implicat en la preparació de l'expedició, particularment Mossèn Caseponce, en contacte permanent amb Juli Carsalade du Pont, bisbe catalanista de Perpinyà. Mossèn Caseponce era, d'ençà l'any 1909, el capellà de les escoles franceses de Barcelona. Tal com reconeixia el Sr. Gaussen, cònsol general de França a Barcelona, en una carta adreçada a mossèn Caseponce, aquest havia estat el principal organitzador de l'expedició³. Una altra prova important de la simpatia aliadòfila fou l'asil que les ciutats de Barcelona, Sabadell, Manresa i Matarò van oferir als nens de París el juny de 1918, en un moment molt difícil per a l'exèrcit francès. Un dels intel·lectuals catalans que va mostrar més públicament la seva simpatia per França fou Santiago Rusiñol. I ací cal fer una distinció entre la premsa que es mostra aliadòfila per un compromís moral i ètic i la premsa de propaganda, que fou finançada per França i de la qual tractaré més endavant. Del 31 de juliol de 1914 al 15 de novembre de 1918, Rusiñol dedicà a la guerra 98 dels glossaris que publicà setmanalment a *L'Esquella de la Torratxa* amb el pseudònim de Xarau. N'hi ha 79 que tenen com a títol «Espurnes de la guerra»⁴. Una cèlebre caricatura de Rusiñol-Xarau, publicada el 25 de febrer de 1916, el mostra vestit de soldat a la trinxera de *L'Esquella de la Torratxa*. No és, però, l'única activitat de Rusiñol a favor dels aliats. Col·laborà també amb la revista madril·lenya *España*, creada per donar suport als països de l'Entesa; signà el *Manifest dels catalans*, publicat a *L'Esquella de la Torratxa* el 26 de març de 1915, el *Manifiesto de los intelectuales españoles*, atribuït a Ramon Pérez de Ayala i publicat el 10 de juliol de 1915 a la revista *Iberia*, també el *Manifiesto de la Liga antigermanófila*, publicat a la revista *España* el 18 de gener 1917, i participà en col·lectes de solidaritat (*Pel ressopó de Nadal dels soldats francesos*) el desembre de 1914⁵. Vers l'any 1915, va aparèixer el llibre de propaganda aliadòfila i antialemanya *Kultur: Antología bárbara de los tiempos modernos*, amb caricatures de Picarol i un text de Rusiñol. L'obra va ser editada per Antoni López i profusament anunciada a *L'Esquella de la Torratxa*. Va aconseguir un èxit molt gran. Rusiñol va visitar el front de guerra a la línia de l'Isonzo el setembre de 1917, a la vora de Trieste, convidat pel Govern italià, amb una expedició madrile-

nya que s'havia organitzat des del diari *El Sol*, amb Miguel de Unamuno, Américo Castro, Manuel Azaña i Luis Bello. A *L'Esquella de la Torratxa*, Rusiñol hi publicà, amb el títol «Deu jorners al front italià», un dietari impressionant i tràgic dels desastres de la guerra⁶.

Rusiñol no fou, evidentment, l'únic artista compromès amb la causa aliadòfila. Ja hem mencionat els casos de Guimerà i d'Apel·les Mestres. També cal afegir-hi Miquel Utrillo, Ramon Casas, Josep Clarà, Josep Maria Sert i molts altres, dels quals parlarem a continuació. El Govern francès va convidar diverses personalitats catalanes a visitar el front. Una de les visites més rellevants va ser la que l'Estat Major francès va organitzar a Reims, Verdun i Carrières al final de 1917. Hi van participar els periodistes Màrius Aguilar, Romà Jori i Claudi Ametlla; Antoni López, editor de *L'Esquella de la Torratxa* i *La Campana de Gràcia*; Manuel Azaña; el doctor Solé i Pla, cap del Comitè de Germanor amb els Voluntaris Catalans; el galerista Santiago Segura, i els artistes Ramon Casas i Josep Clarà. També, com es va poder veure a l'exposició organitzada l'any 2014 per la Biblioteca de Catalunya, *La gran guerra 1914-1918, cent anys després*, la Biblioteca es convertí en l'arena de lluita política propagandista que tots dos bàndols van lliurar lluny de les trinxeres. Tant cònsols com «agregats culturals» o persones afins a les diferents potències hi van cedir i donar documents que exposaven els sentiments de les nacions sobre el conflicte i que aportaven una visió de la guerra amb clares connotacions partidistes. Respecte a la premsa i a les publicacions aliadòfiles a Catalunya, podem citar, com a llibres entrats a la Biblioteca, *El Año de Verdún, 1916*, de Gaziell (Barcelona, 1918), tampoc no hi podia faltar el del voluntari català Frederic Pujulà, *En el repòs de la trinxera: Cartes del soldat a l'amic*, publicat per Antoni López a Barcelona l'any 1918, i la revista *La Trinxera Catalana: Portaven dels Voluntaris Catalans a la Legió Estrangera*, publicada pels Voluntaris Catalans a la Legió Estrangera (París, Imp. de la République, 1916-1918).

Les activitats culturals com a mitjà privilegiat de la propaganda política francesa

Com que era impossible fer propaganda política directament en un país neutral, aquesta es va disfressar de coartades culturals que sempre van tenir implicacions polítiques, ja que, d'antuvi, la cultura francesa s'oposava a la *soi-disant* barbarie germànica. Hi va haver dos canals de propaganda que van ser antagònics, tal com intentaré explicar a continuació.

El primer canal va ser mitjançant uns polítics de la Catalunya del Nord, el senador i ministre de l'Interior Jules Pams i el diputat Emmanuel Brousse. El president del Consell de Ministres, Aristide Briand, encarregà a Brousse una missió respecte a l'organització de la propaganda a Catalunya a finals de l'any 1915 i principis del 1916. En el seu informe⁷, Brousse preconitza una reforma total de la propaganda, per tal de reactivar-la. Escriu que cal pagar articles de diaris, comprar periòdics, infiltrar la premsa diària, renunciar als setmanaris específics com ara la revista *Iberia*, realitzar, doncs, una forta inversió en el camp de la premsa, com ja fan els alemanys. A més, Brousse suggereix que s'organitzin exposicions artístiques a Barcelona, que s'hi enviï la Comédie-Française, que es projectin pel·lícules sobre els exèrcits aliats, que es doni la Legió d'Honor a artistes, escriptors i industrials catalans. A l'inici de 1916, Briand sembla que dóna suport a l'acció de Brousse. Li encarrega que organitzi una exposició sobre la ciència francesa a Barcelona, amb la col·laboració de l'Institut d'Estudis Catalans, quan Eugeni d'Ors n'és el secretari. Aquesta exposició s'inaugura el 23 de maig de 1916, malgrat l'oposició de Madrid, que no pot veure amb bons ulls una manifestació cultural organitzada per catalans francesos i espanyols. El president del Consell, el comte de Romanones, es queixa d'aquesta exposició a l'ambaixador de França a Madrid, Geoffray. No pot admetre que França només hagi connectat amb els autonomistes catalans (la Mancomunitat) i que hagi ignorat les autoritats del Govern espanyol, el governador civil i el capità general⁸. Finalment, es pot realitzar l'exposició, ja que Brousse en transforma els objectes en un regal del Govern francès a l'Institut d'Estudis Catalans. El Govern espanyol difícilment pot impedir aquest regal, format per 3.000 volums, gravats i objectes artístics d'un valor de 10.000 duros. El ministre d'Estat, Gimeno, avisa Geoffray, ja el 5 de maig, que si els objectes de l'exposició s'envien a la ambaixada de França, la franquícia serà immediatament concedida⁹. La inauguració de l'exposició, feta per Jules Pams, aleshores ministre de l'Interior, i Lucien Poincaré, director de l'ensenyament superior, però sobretot germà del president de la República, és molt mal vista per Madrid, ja que Romanones desitja que cap membre del Govern francès vingui a inaugurar l'exposició. Quant al rei Alfons XIII, també manifesta el seu disgust respecte a aquesta qüestió, ja que les condecoracions que s'atorguen amb motiu d'aquest viatge no són precedides dels habituals plàcets, segons ell, una greu incorrecció¹⁰.

De fet, sabem, per la correspondència de Brousse a Utrillo¹¹, que aquestes concessions

de la Legió d'Honor van ser decidides per Miquel Utrillo, qui era l'interlocutor privilegiat de Pams i Brousse a Catalunya. Utrillo, organitzador de l'exposició a Barcelona, i Eugeni d'Ors van ser condecorats aleshores, la qual cosa provocà la indignació de molts catalans aliadòfils que consideraven Eugeni d'Ors un germanòfil (recordem que D'Ors, en la línia de Romain Rolland, es va voler situar per damunt de la lluita, en una posició neutralista que va expressar en un manifest datat el 27 de novembre de 1914, que va provocar moltes polèmiques: el *Manifest dels Amics de la Unitat Moral d'Europa*). El mes de juny de 1916, Brousse, molt pròxim als catalanistes, saltant-se la censura, fins i tot arribà a demanar al president del Consell que autoritzés l'admissió a França de cartes escrites en català, la qual cosa fou considerada una victòria per les associacions autonomistes catalanes, com ara la Unió Catalanista i l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, que enviaren cartes de felicitació al president Briand. Això provocà una reacció molt forta del Ministeri d'Afers Estrangers francès, que deia que no era el moment d'encoratjar el regionalisme català¹².

Aquesta activitat obertament procatalanista de Brousse, segons el Govern francès massa comprometedora de cara a les autoritats de Madrid, acabaria per fer-li perdre la confiança de Briand. Cal recordar que el primer incident diplomàtic provocat per Brousse datava del dia 23 de maig de 1916, quan es posà la primera pedra de l'Hospital Francès de Barcelona. L'ambaixador d'Espanya a París, Léon y Castillo, es queixà al diplomàtic francès Jules Cambon de l'actitud de Brousse, que, amb ocasió de la col·locació de la primera pedra de l'hospital francès, hauria cridat més d'una vegada «Visca Catalunya», sense citar mai Espanya¹³. El cònsol general de França a Barcelona, M. Gaussen, fou l'encarregat de comunicar a Brousse que calia ser prudent, per tal de no causar problemes entre el Govern francès i el de Madrid. Brousse tornà a Perpinyà el 31 de maig no gaire convençut, com ho demostra una carta a Utrillo escrita poc després¹⁴, en la qual es queixava que el Govern espanyol criticués els seus viatges freqüents a Barcelona i la seva utilització constant del català amb els seus interlocutors. Deia «impedir a un Català parlar català, és passar de ratlla». Això, a més a més dels incidents entorn de l'Exposició de la Ciència Francesa, van fer que, l'1 de juny de 1916, el cònsol M. Gaussen, escrigués a Philippe Berthelot dient-li que, segons ell, no calia fer, a Catalunya, una propaganda francesa massa demostrativa¹⁵.

Finalment, l'ambaixador Geoffray i el secretari del Ministeri d'Afers Estrangers Jules Cambon arribarien a fer triomfar llur política

d'extrema prudència i d'abstenció de manifestacions culturals a Catalunya susceptibles d'incomodar Madrid. El Govern francès no en va organitzar cap d'important a Catalunya des del mes de juliol de 1916 fins al mes d'abril de 1917. Com a conseqüència, fou ajornada una sèrie de conferències de personalitats franceses programada per Brousse a l'Institut d'Estudis Catalans. Maurice Maeterlinck, que anà a Madrid el mes de desembre de 1916 invitat pel periodista Gómez Carrillo, director d'*El Liberal*, va poder fer una conferència a l'Ateneu de la capital el 17 de desembre, però les altres conferències programades a Madrid i a Barcelona foren prohibides pel Govern espanyol. De fet, fou el Ministeri d'Afers Estrangers francès qui tornà a activar la propaganda gal·la a Barcelona, seguint una iniciativa que venia d'artistes catalans i en la qual, de sotamà, també van participar Brousse i Pams, amb ocasió de l'Exposició d'Art Francès realitzada l'abril de 1917, amb unes prolongacions literàries i musicals que desembocaren en una vertadera temporada francesa a la primavera d'aquell mateix any.

L'Exposició d'Art Francès (abril i juny de 1917)

A finals de 1916, un grup de personalitats de renom en l'àmbit de l'art i de la cultura catalans van remetre, a l'Ajuntament de Barcelona, a la Mancomunitat de Catalunya i a la Junta de Museus, una petició per celebrar una exposició d'artistes francesos a la Ciutat Comtal. Per justificar aquesta proposta, feien esment de tot el que els artistes catalans devien a les entitats artístiques de París i del fet que la nació francesa havia hagut de renunciar a les manifestacions artístiques que se celebraven periòdicament a la capital gal·la, és a dir, fonamentalment, els salons de la Société des Artistes Français, de la Société Nationale des Beaux-Arts i del Salon d'Automne. La petició va ser reproduïda de forma immediata en diaris polítics de gran difusió, com ara *La Veu de Catalunya*, i en revistes, com ara *Vell i Nou*. Unes altres publicacions, per exemple: el setmanal *Iberia* i el diari *La Vanguardia*, donaven la notícia despatxada des de París per l'agència francesa de premsa Havas¹⁶. La majoria dels que havien firmat la petició eren pintors, juntament amb alguns escultors, crítics d'art, col·leccionistes, escriptors, poetes i músics. La signatura de Josep Maria Sert era la que hi havia en primer lloc a la llista publicada a la premsa, acompanyada per les de Santiago Rusiñol, Ramon Casas, Miquel Utrillo, Josep Clarà, Joaquim Mir, Anglada Camarasa, Alexandre de Riquer, Joaquim Sunyer, Jo-

sep de Togores i molts més. En la correspondència de Sert a Utrillo¹⁷, s'hi veu clarament el paper preponderant del primer en la preparació de l'exposició. De seguida, Sert associà al projecte el seu amic Emili Cabot, primer vicepresident del Comitè dels Museus de Barcelona, qui començà les negociacions amb l'Ajuntament. A París, Sert i Cabot havien presentat el projecte a Albert Dalimier, sotssecretari d'estat de Belles Arts. Brousse també s'ocupava activament del projecte. El dia 26 de juny de 1916, Brousse explicava a Utrillo per carta que l'exposició anava endavant i que Dalimier li havia dit que hi enviaria conferencians i l'orquestra Lamoureux, per tal d'organitzar una vertadera temporada francesa durant l'Exposició¹⁸. Si, el mes de juny de 1916, París i Barcelona estaven d'acord sobre el principi de l'Exposició d'Art Francès, encara calia avisar i convèncer Madrid en un moment molt delicat per culpa dels incidents de l'Exposició de la Ciència Francesa. Pel Govern francès, era inconcebible actuar d'aleshores endavant a Catalunya sense comunicar-ho a les autoritats espanyoles. Geoffray avisà el ministre espanyol d'Afers Estrangers, Gimeno, sobre el projecte de Sert i Cabot, i demanà el parer del Govern espanyol sobre l'oportunitat de dur a terme aquesta manifestació. Gimeno, en una nota dirigida al diputat Félix Suárez Inclán, s'hi oposà¹⁹, com també s'hi oposà el comte de Romanones. El seu amic, el diputat francès Prévot, fins i tot considerava la possibilitat de traslladar l'exposició a Madrid²⁰. L'estiu de 1916, l'Exposició d'Art Francès de Barcelona, que aleshores era prevista del mes de novembre de 1916 al mes de gener de 1917, semblava doncs en perill. És curiós notar que, a partir d'aquell moment, no hi va haver cap document al Ministeri d'Afers Estrangers de París sobre l'exposició. Sembla que les negociacions es van desenvolupar a nivell privat, i Josep Maria Sert hi va tenir un paper molt important, ja que, gràcies a la seva relació amb Misia Godebska, Madame Edwards, podia connectar directament amb Aristide Briand, Clémenceau, Pams i el diplomàtic Philippe Berthelot, que anaven a sopar sovint a casa de la Misia. La dona de Berthelot, Hélène, era amiga íntima seva. D'altra banda, no cal oblidar que Philippe Berthelot ocupava el càrrec de director de l'organisme de propaganda francès anomenat la Maison de la Presse i, per aquest motiu, era un interlocutor privilegiat per a Sert. Mentrestant, a principis de juliol de 1916, les invitacions oficials signades per l'alcalde de Barcelona van ser enviades a les tres societats artístiques amb salons a París. Al setembre, les *sociétés* havien contestat positivament. El dia 8 d'aquell mes, *La Vanguardia* reproduïa la resposta d'Albert Dalimier adreçada a l'alcalde, en

la qual manifestava que acceptava oficialment la invitació de la municipalitat de Barcelona. Per evitar les susceptibilitats de Madrid, Sert va modificar la petició dels artistes feta a l'origen de l'exposició i va canviar artistes catalans per artistes espanyols. De totes maneres, i segurament gràcies a la intervenció dels diplomàtics francesos, la composició del Comitè d'Honor de l'exposició era un model d'equilibri entre els representants del Govern central i les autoritats catalanes. Com a president honorari, hi figurava el marquès de Comillas, senador del Regne i Grande de España, i, com a vicepresidents, José Morote, governador civil de la província de Barcelona; Felipe Alfau, capità general de Catalunya; José Català, president de la Reial Audiència; Valentí Carulla, rector de la Universitat de Barcelona, i Enric Prat de la Riba, president de la Mancomunitat. El president efectiu n'era el marquès d'Olèrdola, alcalde de Barcelona. L'exposició va ser, doncs, curosament preparada des del punt de vista diplomàtic. L'arquitecte i decorador André Saglio va ser nomenat delegat de l'exposició pel Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts del Govern francès. Professor de l'Escola de Belles Arts i conservador del Grand Palais de París, André Saglio havia estat designat comissari general de les diverses exposicions de belles arts a França i a l'estranger l'any 1900²¹ i ja n'havia organitzades moltes, la qual cosa fa pensar que estava en contacte, si és que no en formava part, amb el Servei de Propaganda Artística, que depenia de la Sotssecretaria de Belles Arts, que s'havia creat durant la guerra. Saglio s'havia desplaçat a Barcelona a finals de novembre de 1916, per tal d'establir contacte amb els responsables barcelonins de l'exposició i començar-ne a supervisar els preparatius preliminars. El fet que podria demostrar que l'Exposició d'Art Francès fou vista pels francesos com un gran acte de propaganda és que Saglio anava acompanyat, entre altres persones, per Auguste Bréal, que era membre de la Maison de la Presse, el servei de propaganda del Ministeri d'Afers Estrangers francès. Per la banda catalana, Clarà i Sert, representants a París del Comitè de l'Exposició, van trobar-se a la capital gal·la el mes de novembre de 1916 amb Emili Cabot, per prendre contacte amb les autoritats de belles arts, en especial amb Albert Dalimier, i arribar a acords amb els diferents salons per tal d'enllestir els preparatius de l'Exposició d'Art Francès, que es va inaugurar en una data tan assenyalada com el 23 d'abril de 1917, diada de Sant Jordi, al Palau de les Belles Arts, que estava restaurat i rehabilitat. S'hi exposaven gairebé 1.500 obres. Saglio i Gustave-Louis Jaulmes, un pintor i un arquitecte que treballava aleshores per al Servei de Propaganda del Ministeri d'Instrucció Públi-

ca i de les Belles Arts (una prova més de la implicació dels serveis de propaganda francesos en l'exposició) van ser els responsables de la decoració i del muntatge de la mostra als espais del Palau. Les obres dels tres salons n'ocupaven la primera planta. Calia afegir-hi una selecció d'arts decoratives amb una mostra de joguines fetes a mà per soldats mutilats de guerra —una manera prou explícita de fer entrar la confrontació bèl·lica a l'exposició—. També hi figurava una elecció important de llibres d'artista publicats per Ambroise Vollard i Bernheim Jeune. La sala de la Reina Regent acollia la mostra retrospectiva dels mestres del segle XIX procedents del Museu de Luxemburg i de col·leccions privades. Allí, el públic barceloní podia tornar a admirar les pintures de Manet, Berthe Morisot, Pissarro, Puvis de Chavannes, Renoir i Sisley, com també les escultures de Rodin, que ja s'havien pogut veure a la V Exposició Internacional de Belles Arts i Indústries Artístiques de Barcelona de 1907, en la qual cal dir que no havien tingut gaire èxit, acompanyades d'obres de Cézanne, Courbet, Degas, Daumier, Gauguin, Matisse, Monet, Toulouse-Lautrec, etc. El Mobilier National hi va prestar quatre conjunts de tapissos del segle XVII, el Grand Siècle francès, que també era una manera de donar un caràcter políticocultural a la mostra. Totes eren obres mestres de les manufactures dels Gobelins.

L'exposició va constituir un dels esdeveniments culturals més importants de l'època a Barcelona. El seguiment fet a la premsa fou excepcional. Les notícies van aparèixer continuadament a diaris i publicacions especialitzades²². Aquest interès es justificava per la solemnitat que va envoltar les cerimònies d'inauguració i de clausura, amb la presència de màximes autoritats de la ciutat i d'alts representants de la República Francesa. Hi va haver un vertader intercanvi de condecoracions, que van ser precedides, en aquest cas, dels habituals plàcets del rei Alfons XIII i del president de la República Francesa. Albert Dalimier va rebre la Gran Creu de l'Orde d'Isabel la Catòlica; Léonce Benoît i André Saglio, la Creu de l'Orde d'Isabel la Catòlica, i els artistes François Flameng i Pierre Aylpe van ser condecorats amb l'Orde de Carles III, mentre que el comte de Peña Ramiro, director general de Belles Arts, era designat Gran Oficial de l'Orde de la Legió d'Honor i els artistes catalans Rusiñol, Sert, Casas, Clarà i Josep Llimona eren nomenats Cavallers de la Legió d'Honor. El banquet d'obsequi als artistes francesos, que va tenir lloc el 25 d'abril 1917 al gran restaurant La Maison Dorée, fou un acte obertament francòfil. Al final de la reunió, tal com recull el diari *La Publicidad*, «los comensales todos, llevados por un entusiasmo indes-

criptible, entonan en catalán La Marsellesa»²³. L'exposició va ser acusada pels germanòfils de ser un acte conspicu de propaganda francòfila, i això era cert. El mateix Romà Jori, crític de la revista francòfila *Iberia*, ho confesava després de la clausura, el mes d'agost de 1917, en un article sota el títol inequívoc de «La manifestación francòfila de la Exposición de Arte Francés»²⁴:

Ahora ya puede quedar claro. La Exposición tanto como una manifestación artística, fue un acto político, un acto de demostración francesa, acto que organizamos nosotros los francófilos, para poder proclamar muy alto, pese a la neutralidad del Estado en medio de nuestra germanofilia estulta, la fortaleza de Francia, el espíritu francés, la superioridad de la gracia de Francia sobre las pesadas maneras alemanas.

L'exposició fou el centre de la temporada francesa de la primavera de 1917. Es va organitzar una sèrie de cinc grans concerts simfònics i de cambra amb obres de Dukas, Debussy, Fauré, Lalo, Charpentier, Ravel, Saint-Saëns, Widor i d'Indy, Magnard, Roussel, Rabaud i Déodat de Séverac. També va ser programada una sèrie de conferències impartides pels senyors Benoist, Sabattier, Jean Roy, Emmanuel de Margerie, Victor Bérard i Pottier. Cal afegir-hi les dues conferències que va pronunciar Ambroise Vollard —que col·laborava amb els serveis de propaganda prestant obres de la seva col·lecció— a l'Ateneu Barcelonès sobre Cézanne i Renoir²⁵. La primera sèrie era, de fet, la que havia organitzat Brousse i que havia estat ajornada l'any 1916. Brousse publicà, a la revista *L'exportateur français*, el mes de març de 1917, un article titulat «La propagande française en Espagne», on es queixava de la ignorància i la ceguesa del món oficial francès, especialment en el cas de l'ambaixador a Madrid, Geoffray. Malgrat les seves exageracions verbals, hi havia una part de veritat en les acusacions de Brousse sobre la ineficàcia de la propaganda francesa a Espanya, sobretot si es comparava amb la propaganda alemanya, activa i molt ben finançada. Molts francesos que vivien a Espanya ho notaven, tal com ha demostrat Maurice Vaisse al seu estudi *La Catalogne, la France et la Guerre*²⁶, i ho confirmava també un informe de finals de juliol de 1917 de Jacques Chaumié²⁷, diputat, membre de la Comissió d'Afers Estrangers i del Comitè Parlamentari d'Acció a l'Estranger, enviat en missió a Espanya del 10 al 21 de juliol de 1917. Potser això provocà la substitució de Geoffray per J. Thierry l'octubre de 1917.

Nogensmenys, pel que fa a Catalunya, l'Exposició d'Art Francès i les altres manifesta-

cions culturals de la «temporada francesa» de la primavera de 1917 van ser les darreres activitats culturals importants durant la Primera Guerra Mundial. La situació política interior espanyola es va deteriorar considerablement a partir de la claudicació del seu govern a començament de juny de 1917 davant les Junttes Militars de Defensa, la direcció de les quals era a Barcelona. La Lliga convocà l'Assemblea de Parlamentaris el 19 de juliol a la Ciutat Comtal, que esdevingué l'intent de constituir un contrapoder. A més, la UGT, juntament amb la CNT, declarà la vaga general revolucionària el dia 13 d'agost, per exigir el canvi polític que havia demanat l'Assemblea de Parlamentaris. La vaga general fou durament reprimida per l'exèrcit, i el moviment obrer quedà fora de combat per la repressió posterior a la vaga general. Amb aquestes condicions, esdevenia difícil organitzar manifestacions politicoculturals francòfiles.

La propaganda a la premsa

L'estudi sobre aquesta qüestió encara s'ha de fer en profunditat. De moment, indicaré ací el que n'he pogut trobar. Malgrat l'informe de Brousse ja citat de principis de 1916 que preconitzava, tal com ho feien els alemanys, una infiltració en la gran premsa diària, sembla que els serveis de propaganda francesos van continuar finançant fonamentalment dues revistes especialitzades obertament aliadòfiles a Espanya: l'una, *Espanya*, a Madrid, i l'altra, *Iberia*, a Barcelona. *Iberia* va començar a sortir setmanalment el 10 d'abril de 1915. Era declaradament aliadòfila —rebia una subvenció, en forma de compra fixa de 2.000 exemplars de cada número— i ho explicava des del primer número. Aquesta publicació deia²⁸:

[...] se abandera por Francia y por Inglaterra contra Alemania, pero sin hacer dejación de su alma. No venimos a afiliarnos en legión extranjera. Bandera la nuestra, aquí, la santa bandera catalana. Pero todos nuestros amores para la Francia, todas nuestras admiraciones para Inglaterra. Y en cuanto a Alemania, por las hecatombes de Bélgica, por los sacrificios de Francia, por las escenas de misterio y de crueldad del mar del Norte, odio.

A *Iberia*, hi havia textos en català, castellà, portuguès i francès. El director i gerent n'era Claudi Ametlla, qui, en les seves *Memòries polítiques*²⁹, va explicar la naixença i la vida de la publicació, la qual arribà a tirar una mitjana de 8.000 exemplars. Hi col·laboraven Màrius Aguilar, Romà Jori, Rovira i Virgili, Alexandre

Plana, Josep Carner, Josep M. López-Picó, Eugeni Xammar, Jaume Brossa, etc. També hi participaven escriptors castellans, com ara Miguel de Unamuno, Ramón Pérez de Ayala, Sánchez Rojas, Luis Araquistain i fins i tot Valle-Inclán, aquest, un «carlí intermitent i fantasiós», segons Ametlla. En l'aspecte artístic, *Iberia* tingué la notable col·laboració d'Apa, que cada setmana il·lustrava la primera plana de la revista amb caricatures. Va ser a *Iberia* on el gran dibuixant satíric que fou Apa adquirí el prestigi i la profunditat d'humor que n'havien de fer després el primer caricaturista polític de Catalunya. Però Apa no treballà només per a *Iberia*, sinó que també va omplir tots els periòdics aliadòfils d'Espanya amb els seus dibuixos satírics antigermànics, alguns dels quals, els més suggestius i punxants, van ser reunits en un àlbum titulat *Kameraden*, amb un pròleg del cèlebre caricaturista francès Sem (Barcelona, 1920). Per la seva activitat francòfila, el Govern francès li atorgà la Legió d'Honor l'any 1919. Demés d'Apa, col·laboraren gràficament a *Iberia* Ricard Canals, Pere Ynglada, Joan Colom, Jaume Passarell, Xavier Nogués, etc. També hi van aparèixer, d'altra banda, poemes de Guillaume Apollinaire i de Max Jacob, a part de textos en portuguès de J. de Magalhaes Lima. *Iberia* durà gairebé tant com la guerra, el darrer número publicat és el 157, del 20 d'abril de 1918. Claudi Ametlla, durant els anys 1915, 1916 i 1917, col·laborà al diari republicà *El Diluvio*, on publicà una sèrie d'articles notables amb el títol «Un francòfilo en Francia», relació dels seus viatges al front francoanglès durant la guerra. El 1918, va crear, a Barcelona, la sucursal de l'agència de premsa francesa Havas, de la qual fou el director. En aquest apartat de la propaganda a la premsa, crec que cal insistir sobre el paper tan important que hi va tenir Romà Jori. Va ser un dels principals i més entusiastes col·laboradors d'*Iberia* i va reunir els seus vibrants articles dels anys 1914 a 1918 en un volum titulat *Voces de guerra, 1914-16* (Barcelona, 1918). Jori, que havia esdevingut director de *La Publicidad* l'any 1916, visità diverses vegades el front francès i començà al mateix diari la formació de l'àlbum que Catalunya va oferir al mariscal Joffre l'any 1917. La presència del mariscal Joffre —un militar de Rivesaltes que parlava català— al capdavant de l'exèrcit francès contribuïa a fer augmentar el fervor francòfil de molts catalans. Enduts per l'admiració, artistes i intel·lectuals li van rendir homenatge mitjançant la realització d'un àlbum amb textos, entre d'altres, de Joaquim Folguera, Josep Maria López Picó i Apelles Mestres, i dibuixos de Ricard Canals, Josep Clarà, Julio González, Josep Obiols, etc. La coberta, de cuir i metall repussat, fou dis-

senyada per Pau Gargallo. El Govern francès concedí a Romà Jori les Palmes Acadèmiques, i Joffre, quan es va desplaçar a Barcelona l'any 1920 per presidir els Jocs Florals, el va condecorar amb la Legió d'Honor, una prova més de l'agraïment de l'Estat francès a la seva tasca francòfila.

En llur *Història de la premsa catalana*, Torrent i Tasis citen una altra publicació francòfila, *La Marseillaise*, la qual, malgrat el títol en francès, era escrita en català, amb col·laboracions en castellà i en francès. L'article de presentació deia:

Baix el nom d'aquest himne subversiu a tota tirania i amb el cor ple d'amor fraternal, comencem avui la publicació d'aquest setmanari que ja no ve a omplir cap buit, afortunadament, sinó a donar una nota més favorable a la santa Aliança dels pobles que s'han aixecat per a contenir l'escomesa prussiana.

El primer número data de l'1 de maig de 1915. La revista, dirigida per Alexandre de Riquer, sembla que no va durar gaire. A l'Arxiu Històric de Barcelona, n'hi ha dos exemplars (l'1 i el 2), probablement, els dos únics números que se'n van publicar. En tot cas, la partida de Riquer a Mallorca l'any 1917 ja confirma aquesta curta durada. Alexandre de Riquer, casat en segones núpcies amb l'escriptora francesa Andrée Béarn, era, com la majoria dels artistes catalans, francòfil. Als arxius de la seva família, a Palma, hi he trobat uns poemes seus inèdits francòfils. El que no sabem és si *La Marseillaise* formava part de la xarxa de propaganda francesa finançada per França o si més aviat responia al model de simpatia envers els aliats que hem trobat en el cas de Santiago Rusiñol.

El paper de l'Església francesa en la propaganda

L'Església francesa tingué un paper important en el canvi d'actitud del clergat espanyol i dels catòlics conservadors, particularment els carlistes progermànics davant de França. El Comitè Catòlic de Propaganda Francesa a l'Estranger, presidit per Msgr. Baudrillart, rector de les facultats catòliques de París, publicava, en castellà, el *Boletín del Comité Católico de Propaganda Francesa*. El 1916, tornem a trobar Msgr. Baudrillart fent una sèrie de conferències a Espanya. El clergat rossellonès no podia estar absent d'aquesta acció de propaganda. El 3 de desembre de 1915, es publicava a Barcelona l'opuscle firmat pel bisbe Juli de Carsalade titulat *Als catòlics catalans*, seguit d'una traducció castellana:

Carta de monseñor Carsalade du Pont, obispo de Perpignan, a los católicos españoles, en la qual el bisbe defensava la força del catolicisme francès i, en canvi, denunciava el perill del protestantisme alemany per a la civilització llatina. El nostre prelat disposava de dos corresponents inestimables de l'altra banda del Pirineu. L'un era el seu home de confiança al bisbat, el futur canonge Esteve Badia (1877-1963), sacerdot i oficial francès, membre dels serveis secrets del Deuxième Bureau, que recorregué Catalunya i tot Espanya durant la guerra per realitzar-hi missions secretes, i l'altre era Esteve Caseponte (1850-1932), sacerdot i poeta, un dels grans promotors de la renaixença literària catalana a la Catalunya del Nord que havia decidit instal·lar-se a Barcelona l'any 1909, on era el capellà de les escoles franceses³⁰. Fou un dels actors més influents de la propaganda francesa a Barcelona, participà en l'organització i l'encaminament dels catalans voluntaris alistats a l'exèrcit francès durant el conflicte, ajudà el Dr. Solé i Pla, l'ànima d'aquest moviment, fou membre fundador del Comitè de Germanor i, com ja hem dit, fou l'organitzador de l'expedició de la delegació de seixanta personalitats, homes polítics i intel·lectuals, de Catalunya a Perpinyà i el Rosselló del 12 al 14 de febrer de 1916.

Per concloure, voldria precisar algunes qüestions. Primer de tot, al contrari del que es podria pensar després de la meua presentació sobre la simpatia que sentien els catalans envers França, cal aclarir que no tots els catalans ni tots els espanyols eren aliadòfils, sinó que també hi havia molts germanòfils. És interessant comparar el manifest dels intel·lectuals aliadòfils de juliol de 1915 al de Jacinto Benavente, *Amistad hispano-germana*, d'octubre de 1916, que és una resposta del primer. Si ens fixem en les categories professionals, notem que els signataris del manifest aliadòfil són «professors, compositors de música, pintors, escultors i decoradors, escriptors», mentre que els signataris del manifest germanòfil són «amants i cultivadors de la ciència i de l'art, metges, sacerdots, farmacèutics, banquers, propietaris, doctors, enginyers, comerciants i industrials». La diferència és sensible i deliberada. Rusiñol fa el retrat del germanòfil típic diverses vegades. Segons ell, és ric, neutral, un burgès inactiu, un rendista, partidari de l'ordre, autoritari i religiós, més per conveniència que no pas per convicció. Més enllà de la caricatura, hi ha la realitat d'una germanofília existent i encoratjada per la propaganda alemanya, a la qual s'ha d'oposar la propaganda francesa, i el cas d'Espanya i de Catalunya no n'és un exemple aïllat. Alemanya s'havia avançat en les activitats de propaganda amb la creació, ja

l'any 1914, de la Zentralstelle für Auslandsdienst, la seva oficina d'acció exterior. Les xarxes de propaganda alemanya als països neutrals, entre els quals hi havia Espanya, estaven més desenvolupades i eren més agressives. Només fou el gener de 1916, amb Aristide Briand com a cap de govern, quan va crear-se la Casa de la Premsa sota la direcció de Philippe Berthelot³¹. La secció dedicada al Servei de la Propaganda era l'encarregada de coordinar les activitats culturals a l'estranger. D'altra banda, el Ministeri d'Instrucció Pública també va establir el Servei de la Propaganda Artística i no cal oblidar el Comitè Catòlic de Propaganda Francesa a l'Estranger, que fou molt actiu a Espanya. Amb l'organització de les activitats de propaganda, les autoritats franceses van copsar l'eficàcia d'exposicions, conferències, espectacles de teatre o concerts en la difusió de la causa de la nació francesa. Els esforços duts a terme van ser especialment notables a Escandinàvia, als Estats Units i a Suïssa. França ja va ser present a l'Exposició Internacional Panama-Pacífic de San Francisco l'any 1915. Entre 1916 i 1917, es van celebrar exposicions d'art francès a diverses ciutats suïsses: Winthertur, Basilea i Zuric. Aquest seguit d'exposicions, en les quals cal incloure evidentment la de Barcelona, no poden ser enteses de manera independent, sinó que formen part d'una voluntat comuna de diplomàcia cultural per la qual l'art es converteix en un instrument, i dels més eficaços, en la defensa de la nació. I un dels millors exemples d'aquesta política és la temporada francesa de la primavera de 1917 a Barcelona, que provava la superioritat de França sobre Alemanya en el món de l'art i de la cultura. Nogensmenys, tal com ho hem analitzat, el cas de la propaganda francesa a Barcelona i Catalunya en general es va complicar i va ser específic a causa de la presència de catalans a les dues bandes de la frontera, d'una mena d'agermanament fort entre els catalans del nord i els del Principat durant la guerra que va provocar moltes tensions entre Madrid, Barcelona i París, com també entre París i Perpinyà. Els catalans que van pensar que la victòria dels aliats afavoriria el desig d'autonomia i d'alliberament del Principat respecte a l'Estat espanyol es van equivocar molt, ja que França era, en el fons, un estat jacobí, i el que volia era mantenir bones relacions amb Madrid i no pas encoratjar el separatisme català. Els barcelonins van quedar-se de pedra quan, l'octubre de l'any 1920, a petició de l'ambaixador d'Espanya a París, el Govern Millerand es va oposar a autoritzar una nova expedició dels catalans del sud a Perpinyà, calcada a la de 1916 i portadora de les mateixes esperances.

1. F. FANÉS i J. MINGUET (2014), «Barcelona, zona neutral», a: Barcelona zona neutral 1914-1918, Barcelona, Fundació Joan Miró, p. 19.
2. «Manifest dels catalans», publicat a L'Esquella de la Torratxa, núm. 1891 (26 de març de 1915).
3. Carta reproduïda a l'article «Un point d'histoire locale», Le Courrier de Céret, núm. 2742, 1 de desembre de 1932.
4. Edmond RAILLARD (1982), Santiago Rusiñol face à la Grande Guerre, autopsie d'un engagement, Madrid, Mélanges de la Casa de Velázquez, p. 289-309.
5. L'Esquella de la Torratxa, núm. 1876, 11 de desembre de 1914.
6. L'Esquella de la Torratxa, núm. 2022 (28 de setembre de 1917) a núm. 2029 (16 de novembre de 1917).
7. Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Correspondance commerciale et politique. Espagne. Guerre de 1914-1918. Rapport du 1 février 1916.
8. Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Correspondance commerciale et politique. Espagne. Guerre de 1914-1918. Télégrammes de Madrid del 26 d'abril de 1916 i del 4 de maig de 1916.
9. Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Correspondance commerciale et politique. Espagne. Guerre de 1914-1918. Télégramme de Madrid del 5 de maig de 1916.
10. Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Correspondance commerciale et politique. Espagne. Guerre de 1914-1918. «Rapport» del coronel Tillon, agregat militar de l'ambaixada de França, de Madrid, del 10 de juny de 1916.
11. Fons Miquel Utrillo, Biblioteca Santiago Rusiñol, carta de Brousse no datada
12. Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Correspondance commerciale et politique. Espagne. Guerre de 1914-1918. Nota no datada, probablement de juny de 1916.
13. Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Correspondance commerciale et politique. Espagne. Guerre de 1914-1918. Nota de Jules Cambon al «Président du Conseil» [Briand] del 29 de maig de 1916.
14. Fons Miquel Utrillo, Biblioteca Santiago Rusiñol, carta no datada.
15. Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Correspondance commerciale et politique. Espagne. Guerre de 1914-1918. Carta de l'1 de juny de 1916
16. I. VALVERDE (2014), «Quan Barcelona era París: L'Exposició d'Art Francès de 1917 i la ideologia de la reciprocitat», Catalonia [en línia], 14, p. 2. <<http://www.crimic.paris-sorbonne.fr/publication-crimic/catalonia-14/>>
17. Cartes no datades que eren de Miquel Utrillo i Vidal, que aquest em va deixar fotocopiar els anys vuitanta del segle xx.
18. Fons Miquel Utrillo. Biblioteca Santiago Rusiñol.
19. Ministerio de Asuntos Exteriores, Madrid, Serie política, Francia 1916, lligall 2474.
20. Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Correspondance commerciale et politique. Espagne. Guerre de 1914-1918. Informe del 20 de juliol de 1916 sobre l'entrevista de Prévot amb el comte de Romanones.
21. J. VIDAL OLIVERAS (2014), «“Une très belle affaire”: L'exposition d'Art Francès de Barcelona de 1917», a: Barcelona zona neutral 1914-1918, Barcelona, Fundació Joan Miró, p. 158.
22. Només com a exemple, mencionem la sèrie de vuit articles publicats per Romà Jori a Iberia, núm. 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111 i 112 del 7 d'abril de 1917 al 26 de maig de 1917.
23. «Banquete a los artistas franceses», La Publicidad, Barcelona, 2 d'abril de 1917, núm. 13688, p. 8.
24. R. JORI (1917), «La manifestación francófila de la exposición de artistas franceses», Iberia, núm. 122, 4 de agosto.
25. I. VALVERDE (2014), «Quan Barcelona era París: L'Exposició d'Art Francès de 1917 i la ideologia de la reciprocitat», Catalonia [en línia], núm. 14, p. 11. <<http://www.crimic.paris-sorbonne.fr/publication-crimic/catalonia-14/>>
26. M. VAÏSSE (1981), «La Catalogne, la France et la guerre», Revue d'Histoire Diplomatique, París, núm. 1, p. 51.
27. Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Correspondance commerciale et politique. Espagne. Guerre de 1914-1918. «Rapport» de finals de juliol de 1917.
28. Iberia, núm. 1, 10 d'abril de 1915.
29. C. AMETLLA (1983), Memòries polítiques, Barcelona.
30. E. BRAZÈS (1948), La vie et l'œuvre de Mossèn Esteve Casp, Ceret, Imp. Coste.
31. Ibídem nota 23, i I. VALVERDE (2014), «Quan Barcelona era París...», op. cit., p. 10.